

ГАЗЕТИ МАХНОВСЬКОГО РУХУ

Створення махновцями розгалуженої мережі друкованих органів свого руху було по-своєму унікальним фактом в історичних подіях 1917-1923 рр. Жодна інша повстанська організація не могла зрівнятись з махновцями у розвитку газетної справи. Загалом протягом кількох років своєї історії махновці випускали 11 газет як загального, так і спеціалізованого спрямування. Завдяки їх існуванню махновський рух виступив гідним супротивником своїм ворогам як у проведенні інформаційної війни, так і в справі популяризації серед населення положень власної політичної програми. Махновські газети стали важливим елементом політичної системи “Гуляйпільської республіки”.

Появі перших махновських газет передував II з'їзд Рад махновського району, що проходив 12-16 лютого 1919 р. в с. Гуляй-Полі. На ньому було обрано Військово-революційну раду району, фактично вищий орган махновської виконавчої влади. Починалася розбудова політичного організму Гуляйпільської республіки, і одним з перших заходів в цьому напрямку стала організація друкованих органів руху.

На початку березня 1919 р. практично одночасно з'явилися дві двосторінкові російськомовні газети: “Известия Военно-Революционного совета Гуляйпольского района”, що мали відігравати роль махновського офіціозу, а також “Гуляйпольский набат”.

“Гуляйпольский набат” організували не самі махновці, а анархісти, що на початку 1919 р. ризикнули приїхати до Гуляй-Поля, відгукнувшись на заклик Батька Махна допомогти його військам у пропагандистській та організаційній роботі. В основному це були прихильники харківської конфедерації анархістів “Набат”, що претендувала на роль верховного координаційного центру анархістської діяльності в Україні. Одночасно з Гуляй-Полям “набатівські” газети з'явилися ще в кількох українських містах. Газета, перший номер якої вийшов 1 березня 1919 р., мала подвійну політичну основу. Вона вважалася органом як конфедерації “Набат”, так і Гуляйпільської групи анархо-комуністів (ГГАК). Гуляйпільські “набатівці”, разом з газетою, вступили до неї на федеративних засадах. На засіданні ГГАК 24 лютого 1919 р. “набатівці” відверто просили махновців надати газеті грошову допомогу. Анархо-махновці грошей дали, але як одноразову допомогу, не взявши газету на своє фінансування. До відома “набатівців” було доведено, що вони самі мають дбати про свої фінанси через спектаклі, лекції та мітинги для махновців, а також анархістські осередки, які і мусять їх фінансувати.

Нестора Махна, який мріяв про єдину потужну газету руху, існуючі газети влаштовували мало. Вступивши в союзницькі відносини з більшовицьким урядом, він відчув потребу блокувати комуністичну ідеологічну експансію у своєму районі. Тому Н.Махно починає вживати заходів до об'єднання махновських друкованих сил і покращення їх публіцистичної якості. Спочатку на посаду головного редактора загальномахновської газети висували мало не сам патріарх анархізму князь Петро Кропоткін. Проте реально оцінивши ситуацію, Н.Махно особисто запросив на посаду головного редактора анархо-комуніста Петра Аршинова, з яким сидів кілька років в одній камері Бутирської тюрми. П.Аршинов, який до цього працював в редколегії московської газети “Анархия”, приїхав до Гуляй-Поля в квітні 1919 р. Невдовзі після цього перші дві махновські газети закриваються, натомість з'являється “Путь к свободе”, який був декларований як щоденна чотирісторінкова газета, орган революційних повстанців і Гуляйпільського союзу анархістів. До редакції нової газети перейшли і кращі члени редколегій перших газет, у тому числі і найбільш популярний серед махновців журналіст-аматор Петро Могила, колишній батрак із с. Сурсько-Литовського (Катеринославської губ.) [3, с.586].

Всього за 1919–1920 рр. вийшло понад 50 номерів “Пути к свободе”, який справді став уособленням махновського друкованого слова. № 1-2 вийшли в травні 1919 р. в Гуляй-Полі, № 3 – 3 жовтня 1919 р. в похідних умовах. Початок виходу “Пути к свободе” був обставлений махновцями різними заходами з претензією на урочистість.

Перші примірники “Пути” були по анархістських каналах переправлені в Західну Європу для репрезентації махновського руху. Після довгих блукань по бібліотеках та приватних зібраннях газети нарешті осіли в Амстердамському інституті соціальної історії і стали предметом досконального дослідження західними вченими в 70–80-х роках. Ще кілька примірників газети у супроводі кількох пудів харчів 30 травня 1919 р. було відправлено П.Кропоткіну [4, с.96-97] в м. Дмитров (Московської губ.).

З жовтня 1919 р. редакція “Пути к свободе” осіла в Олександрівську, де були випущені номери з 4 по 21. Номери 22-50 були видруковані в листопаді-грудні 1919 р. у Катеринославі. Воєнні умови, як бачимо, не дозволяли газеті виходити кожного дня. Останні кілька номерів газети вийшли в Гуляй-Полі в листопаді 1920 р. [6, с.111]. П.Аршинов був редактором “Пути к свободе” протягом всього часу існування цієї газети [3, с.580].

Через місяць після виходу “Пути к свободе” махновці беруть під свій контроль центральну газету конфедерації “Набат”, що до цього часу друкувалася в Харкові. Газету “Набат” можна вважати махновською лише щодо періодів союзу анархо-махновців з “набатівцями”, а саме червня-грудня 1919 р., квітня-серпня 1920 р., жовтня-листопада 1920 р., коли газета друкувала махновські матеріали і пропагувала на своїх сторінках засади махновської ідеології. Газета знову-таки мала подвійну політичну належність. Маючи в себе за спиною махновську армію і фінанси, вона була начебто самостійною. Залучення “Набата” до загалу махновської преси мало свій плюс, насамперед у тому, що газета розходилася по всій Україні через анархістські канали, а статті з “Набата” передруковувалися іншими органами конфедерації – “набатами” одеськими, елісаветградськими і т.д.

До 21 номера “Харьковский набат”, як і інші конфедеративні газети, взагалі замовчували існування Н.Махна, вважаючи неможливим пов’язувати себе з повстанцями. Але в травні 1919 р. у “набатівців” практично не залишилось іншого виходу з ситуації, як піти на поклін до Батька Махна. В квітні 1919 р. більшовиками без будь-якого пояснення причин були закриті газети конфедерації в Харкові та Катеринославі, які до цього виходили цілком легально. Читання анархістами лекцій теж було заборонено. Втративши можливість легальної діяльності в містах України, анархісти, переборюючи власну недовіру і практично відмовляючись від ролі гегемона, потягнулись у Гуляй-Поле. В останніх числах травня 1919 р. махновці отримали звістку, що весь секретаріат конфедерації виїздить до Гуляй-Поля. 30 червня 1919 р. “Набат” волав: “Товариші! Робітники! Селяни і червоноармійці! Видання газети “Набат” проходить у виключно важких умовах. Немає паперу. Немає коштів. Немає транспорту. Все це більшовики захопили собі. Нас і нашу газету переслідують... Анархічне слово переслідується вогнем і мечем”.

Доки в червні-липні 1919 р. Н.Махно з невеликим загоном рейдував по червоних тилах, збираючи собі нову армію, “набатівці” в Єлісаветграді та Одесі вели на отримані від Н.Махна гроші пропагандистську кампанію у виправдання дій махновців. Практично конфедерація разом зі своїми друкованими органами вже перебувала на махновській службі.

З розповсюдженням “Набата” по території Радянської України були великі труднощі. Розповсюджували газети, як правило, члени молодіжних організацій конфедерації, що були утворені в кількох українських містах. “Коли б не ця молодь, газета навряд чи вийшла б із стін типографії, – писав у 1919 р. анархіст П.Руденко, – з 5–6-пудовими лантухами (вони) прокрадалися у вагони, на дахи, буфери, піддавались арештам і шмаганню шомполами. Дивлячись на цю роботу, старі анархісти, змучені переслідуваннями, апатичні і байдужі до всього, оживали знову” [15, №10; с.40].

Загалом у 1919-1920 рр. вийшло понад 30 номерів “Набата”, надрукованих на сірому папері низької якості. Планувалося, що газета буде виходити двічі на тиждень на чотирьох сторінках, проте вона виходила вкрай нерегулярно. В другій половині 1919 р. “Набат” як нелегальне видання друкувався не тільки в стані Революційної повстанської армії України (махновців) – РПАУ(м), але і в денікінському тилу: в Полтаві, Миргороді, Єлісаветграді, Кременчуці, Одесі, Києві, Вовчанську, Харкові, Севастополі та

Сімферополі, де випуском газет займалися невеликі групи по 3-5 анархістів у кожній [3, с.350].

Восени-взимку 1919 р. махновцями створюється ціла мережа друкованих органів. Одним з найсуттєвіших її елементів стало заснування махновської україномовної преси у вигляді газет “Шлях до волі” (Катеринослав) та “Анархіст-повстанець” (Полтава).

“Шлях до волі” задумувався як друкований орган партії “боротьбистів” (УКП) серед махновців. В останній декаді листопада 1919 р. в Катеринославі пройшли переговори між представниками УКП та РПАУ(м) з приводу укладення військово-політичної угоди про співробітництво. Випуск серед махновців газети “боротьбистів” обговорювався як окремий пункт на переговорах, причому “боротьбисти” обіцяли, що газета буде мати безпартійний характер. Голова культпросвітнього відділу ВРР РПАУ(м) анархіст В.Волін запевнив “боротьбистів”, що папір і друкарня будуть надані їм негайно, але питання про фінансування газети треба буде вирішувати окремим порядком з військовим командуванням. Питання про випуск газети було перенесене на окремі переговори між культпросвітом та представниками УКП (докладніше див. док. №11). В результаті цих переговорів редакція отримала фінанси в обмін на бажання бути представником УКП. Газета оголосила себе органом революційних повстанців (махновців), а її видавцем було оголошено махновський культпросвіт. Для потреб укапістів, що вливалися в махновську армію, було дозволено випуск в Катеринославі їх всеукраїнської газети “Боротьба”.

“Шлях до волі” довго вважався україномовним варіантом “Пути к свободе”, що не відповідає дійсності. З одного боку, таке хибне уявлення виникло серед дослідників через ідентичність назв газет, а також через той факт, що передовиці і взагалі програмні статті “Пути” завжди передруковувалися і в “Шляхові”, хоча решта матеріалів і різнилася. Про те, що “Шлях” – це просто україномовний варіант “Пути”, повідомляв і П.Аршинов, але це його свідчення – просто один з кількох випадків у його книзі, де автор видає бажане за дійсне. Російський анархіст П.Аршинов насторожено ставився до будь-яких проявів національного життя в махновському середовищі [2, с.143]. З іншого боку, у дослідників просто не було можливості порівняти ці видання, бо їх вцілілі примірники зберігалися, як правило, у закритих сховищах різних міст України.

“Шлях до волі” виходив до кінця 1919 р., доки махновці утримували в своїх руках Катеринослав. Після його втрати газета не змогла відновитися через фактичний розрив стосунків махновців з боротьбистами в 1920 р.

27 грудня 1919 р. вийшов перший номер органу губернської Федерації анархістів-повстанців Полтавщини “Анархіст-повстанець”. Газета намагалася стати рупором патріотичної національної пропаганди серед повстанців. За її визначенням, “анархо-махновський рух на Україні є рух самобутній, національний”. Далі газета в своїй передовиці запитувала: “В чому спасіння української нації? Який ідейний рух дійсно спасе українську націю, її свободу та незалежність? Відповідь ясна. Сам нарід уже давно усвідомив, що єдине його спасіння в анархізмі, в безвладній трудовій федерації, що є єдино вільна незалежна організація, яка повинна привести націю до давньоомріяної свободи і процвітання українського народу” [11, №2; с.38]. На жаль, газета майже відразу припинила своє існування, після зайняття Полтавщини частинами Червоної армії.

Поява наприкінці 1919 р. двох україномовних газет дала привід В.Голубничому в “Енциклопедії українознавства” говорити, що “спочатку махновська література друкувалась переважно російською, а наприкінці українською мовою” [5, с.1494]. З цією тезою можна посперечатися. В 1919 р. махновських російськомовних газет виходило ніяк не менше, ніж україномовних, а в 1920 р. україномовні газети у махновському таборі взагалі зникають. Але в основному не через якусь антиукраїнську мовну політику, а через відсутність в махновських руках україномовних коректорів, редакторів і головне – українських шрифтів.

Поряд зі створенням україномовної преси восени 1919 р. починається випуск похідної двосторінкової щотижневої армійської газети “Повстанець”. Редагувати “Повстанця” береться знову таки П.Аршинов. Загалом вийшло близько 40 його номерів,

надрукованих на “бостонці” – пересувному типографському станку. На “бостонці” в разі потреби могли випустити і іншу газету, наприклад, саме таким чином було видруковано № 3 “Пути к свободе”.

Крім цього, відділом друку культпросвіту РПАУ(м), на посаду голови якого було обрано П.Аршинова, докладалися зусилля до налагодження випуску місцевої преси. Почали виходити газети: “Вольный Мелитополь”, “Вольный Бердянск” (відомо 4 номери), “Вольное Гуляй-Поле”, “Вольное Орехово” і “Вольный Никополь”. При їх виданні гостро постали проблеми нестачі паперу та літературних сил. Траплялося, що ці газети писалися кількома членами редколегії під різними псевдонімами [3, с.350]. В листопаді-грудні 1919 р. в Катеринославі існувала інформаційна служба РЕТАГ (Револьюційне Телеграфне Агентство).

Махновці проголосили на контрольованій ними території свободу слова. На її підтвердження в Гуляйпільській республіці дозволялись вихід та розповсюдження періодики інших соціалістичних партій. Зокрема, навесні 1919 р. – органу 2-ї Радянської армії комуністичної “Красной звезды” та газети лівих есерів “Знамя восстания”. В другій половині 1919 р. в Катеринославі виходили газети лівих есерів “Знамя восстания”, правих – “Народовластие”, більшовиків – “Звезда” [3, с.360].

Єдиним обмеженням була цензура військових повідомлень. Військова цензура була досить жорсткою, особливо у суто махновських газетах. Навіть в матеріалах, у яких описувалися бойові дії тримісячної давності, всі назви військових частин, географічних топонімів та прізвищ командирів або опускалися або подавалися в малозрозумілих скороченнях. Н.Махно як командарм міг втручатися у роботу редколегій. Наприклад, він міг дати наказ щодо конфіскації номера [6, с.96] або наказати тимчасово не публікувати войовничі статті чи гасла, які в даний момент могли б збентежити махновських політичних союзників [6, с.112].

Своєрідним піком махновської газетної діяльності став період листопада-грудня 1919 р., коли махновці відновили в денікінському тилу свою республіку з центром у Катеринославі. В цей час редакції махновських газет повністю зайняли будинок № 97 на Катерининському проспекті, утворивши щось на зразок пізніших Будинків преси. На першому поверсі розміщувався “Путь к свободе”, газета найбільш авторитетна. Це було видно хоча б по тому, що її редакція мала в своєму розпорядженні три телефонні номери проти жодного у всіх інших. [13, №29]. Редакція “Шляху до волі” знаходилася на другому поверсі. На третьому поверсі розмістилася редакція “Боротьби”.

Вивчивши зразки вцілілих екземплярів махновських газет, можна реконструювати деякі моменти внутрішнього життя повстанської преси. Так, редактори особисто приймали авторів з 11 до 13 години щоденно, крім свят і вихідних. Намагаючись дотримуватися норм політичної культури “Путь к свободе” вибачався перед читачами за помилки в своїх статтях [13, №.29]. Через високий рівень злочинності в місті кожна редакція тримала в своєму штаті окремого сторожа.

Автори статей подавали свої матеріали, як правило, під псевдонімами: “Старий стратег”, “Старий революціонер”, “Старий Міхеїч” [13, №21], “Тутешній”, “Селянка”, “Синдикаліст” і т.д. Газета “Набат” була менш вимогливою до якості псевдонімів своїх кореспондентів: “Коля”, “Вася” і “Митя”, якими були підписані серйозні статті, іноді викликали подив серед людей, до рук яких потрапляла газета [14, с.130].

При розповсюдженні газет махновці дотримувалися правила різної їх ціни для різних категорій громадян. Повстанці мали привілей отримувати їх безкоштовно (“дурно” – як писав “Шлях до волі”). Катеринославі купували газети по 2 крб. 50 коп., організаціям відпускали по карбованцю, а жителі провінції, куди продавати газети їздили експедитори, – по 3 крб. Експедиторів, щоправда, не вистачало, в кожній газеті містилося оголошення про їх найм на роботу. На останній сторінці газет обов’язково містилося прохання редакції до читачів не рвати її, а передавати з хати в хату, з рук у руки.

Махновці турбувалися, що в умовах паперового дефіциту їх газети будуть використовуватися не за призначенням або елементарно знищуватимуться прихованими ворогами. Вихід часто знаходили в тому, що газети просто приклеювали до стін чи

парканів, густо намазавши клеєм, так, щоб їх не можна було відірвати. Особливо махновці любили обклеювати своїми агітаційними матеріалами вокзальні та станційні будівлі. Іноді поряд з ними вивішувалися попередження на кшталт “Ми слідим. Хто зірве – уб’єм” (одне з таких попереджень можна побачити в експозиції Запорізького краєзнавчого музею).

Основні види газетних матеріалів, які друкувалися в махновській періодиці, склали обов’язкові розгорнуті гасла, військові повідомлення, публіцистичні статті, програмні документи руху, оголошення, матеріали з питань української та російської культури, бойові спогади махновців, матеріали з недовгої історії революційного повстанства. Постійно друкувалися махновські поети-аматори: Капельгородський, Антон Лелека, Х.Омелько, “Дірка від бублика”, “Махновець” і, нарешті, вряди-годи сам Батько Махно. Іноді публікувалися революційні вірші інших поетів, наприклад Івана Франка [16, №8].

Загалом махновські газети за своїм якісним рівнем нічим не поступалися газетам своїх політичних супротивників, хоча і не перевершували їх. Основна маса газетних матеріалів була написана на задовільному рівні, хоча махновська публіцистика й успадкувала загальнотипову ультрареволюційну фразеологію, просякту виявами безкомпромісності. Здається, махновець-пропагандист вже не міг просто вимовити: “поміщик”, “куркуль”, “білогвардієць”; він знав тільки “поміщик-душитель”, “куркуль-мироїд”, “білогвардійська сволота” і т.ін.

У 1920 р. при першій можливості махновці поновлюють газетні видання. Влітку 1920 р. знову починає виходити похідна армійська газета, під дещо зміненою назвою – “Вольный повстанец”. В цей час Н.Махно починає використовувати для друку своїх газет та листівок друкарні містечок, які займала його рейдуюча армія. “Бостонка” не могла друкувати газети тиражами потрібних обсягів. Так, наприклад, зайнявши м. Зіньків (1–7 серпня 1920 р.), Махно випустив кілька номерів газети “Набат” підряд [14, с.129].

Під час осінньої 1920 р. угоди махновців з більшовиками махновська преса переживає останній спалах активності. П.Аршинов, що став тепер завідувачем махновського культпросвіту, почав реалізовувати план розповсюдження махновського друкованого слова на інші території України. Були організовані невеликі редакційні колегії, котрі роз’їхалися до Києва, Катеринослава, Єлисаветграда, Одеси, Полтави, Кременчука, Херсона, Миколаєва, Олександрівська, Маріуполя, Бердянська і Юзівки. Ще одна редколегія поїхала на Кримський півострів [3, с.483], аби й там десь спробувати налагодити махновську пропаганду. В Харкові відновлюється видання “Набата” і з’являється нова двосторінкова газета “Голос махновца”, що оголосила себе органом Харківської групи махновців.

“Голос махновца” № 1 вийшов 1 листопада 1920 р. [11, №2, с.350], № 2 – 15 листопада, № 3 – 21 листопада. В Харкові редакція газети розмістилася на Скобелевській площі в будинку колишніх судових установ на першому поверсі в кімнаті № 27. Оскільки основний редактор махновської преси залишився в Гуляй-Полі, виконуючим його обов’язки став М.Яковлев. Видавцем газети, як і всіх інших махновських газет, вважався армійський культпросвіт.

“Голос махновца” можна вважати просто таки уособленням паперової кризи. Газета виходила на обгортковому папері форматом 40 на 80 сантиметрів. Третій її номер виявився останнім. Коротка історія “Голоса” виявилася надзвичайно трагічною. Вся його редакція була арештована і в переважній своїй більшості розстріляна чекістами 29 листопада 1920 р.

Занепад махновської преси і припинення виходу повстанських та конфедераційних газет в 1921 р. в першу чергу було пов’язане з великими людськими втратами в махновських редколегіях. Багато членів культпросвіту було заарештовано більшовиками в Сімферополі наприкінці листопада 1920 р. під час зрадницького нападу червоноармійців на розташування союзників махновців [2, с.180]. З тих, хто вцілів, чимало було зарубано або захоплено в полон будьонівською кавалерією в бою біля с. Бучки (Київської губ.) на початку січня 1921 р. [3, с.352]. Сам П.Аршинов ледве вцілів у

цьому бою [2, с.21] і за наказом Н.Махна покинув розташування РПАУ(м) для того, аби дописати і видати десь за кордоном історію махновського руху. Важка доля чекала і на харківських анархістів: були заарештовані не те що члени редколегії “Набата”, а навіть ті, хто зупинявся і читав наклеєну на стіну газету [2, с.179].

Залишки махновського культпросвіту в 1921 р. зосередилися виключно на листівках, видавати які в умовах партизанської війни було набагато простіше.

Історія махновського друкованого слова має свій емігрантський епілог. В 1925 р. Н.Махно, після трирічних поневірянь Європою, нарешті разом з родиною осідає в Парижі, де його вже давно чекав П.Аршинов. Старі товариші вирішили утворити махновський осередок в еміграції. Наприклад, була створена Бібліотека махновців [1, *Кн.1., с.1*], а також комісія по збору та публікації матеріалів з історії руху [1, *Кн.3., с.5*]. Була здійснена і спроба поновити газетне видання. Н.Махно з П.Аршиновим фактично захопили керівництво газетою “Дело труда”, що називала себе “органом робітників безвладників”. Намагаючись повернути собі місце в анархістському русі, Н.Махно та П.Аршинов з 1925 р. за допомогою газети вступили в дискусію з анархо-синдикалістами відносно характеру “перехідного періоду” після соціальної революції. Крім цього, махновці висунули проект створення політичної партії анархістів. Подібні ініціативи викликали конфронтацію в середовищі прихильників безвладдя. Головним опонентом Н.Махна виступив колишній голова культпросвіту повстанської армії В.Волін. В теоретичній сфері анархізму Н.Махно з В.Воліним були, що називається, в різних вагових категоріях. Ініціативи Н.Махна і П.Аршинова зазнали невдачі, а їх газета, через деякий час, потрапила під контроль анархо-синдикалістів [7, с.100].

На сьогоднішній день такий цікавий комплекс, як матеріали махновської періодики, задіяний явно недостатньо. Практично за останнє десятиліття зроблено лише дві серйозні публікації. Першою є матеріали махновської періодики, вставлені в книгу А.В. та В.Ф.Білашів “Дороги Нестора Махна” (К., 1993). Другою публікацією стали кілька статей з махновських газет, видрукованих у збірці “Н.Махно и махновское движение” (Дніпропетровськ, 1993), підготованій співробітниками дніпропетровського архіву.

Основу даної публікації складають вибрані матеріали з комплексу махновської періодики, окремі екземпляри якої містяться в центральних та обласних архівах України. Матеріали подаються мовою оригіналів із збереженням стилістичних особливостей.

Джерела та література

1. Махно Н. Воспоминания: В 3 т. – К., 1991.
2. Аршинов П. История махновского движения (1918–1921 гг.). – Запорожье, 1995.
3. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно: Историческое повествование. – К., 1993.
4. Волковинський В.М. Нестор Махно: легенди та реальність. – К., 1994.
5. Голубничий В. Махно та махнівщина // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж, 1964. – Т. 4.
6. Тепер И. Махно: от “единого анархизма” к стопам румынского короля. – Харьков, 1924.
7. Шубин А.В. Проблема “переходного периода” в российской эмигрантской анархистской мысли 20-х – 30-х годов // Анархия и власть. – М., 1992.
8. Вольный Бердянск. – 1919. – 21 октября.
9. Голос махновца. – 1920. – № 1-3.
10. Гуляйпольский набат. – 1919. – 1 марта, 13 апреля.
11. Ерте Д. Політична програма анархо-махновщини // Літопис революції. – 1930. – № 1, № 2.
12. Набат. – 1919. – 2, 23, 30 июня, 7 июля; 1920 – 4 ноября.
13. Путь к свободе. – 1919. – № 1-3, № 24, № 29.
14. Романченко Ю. Епізоди з боротьби проти махновщини (червень-грудень 1920) // Літопис революції. – 1931. – № 4.
15. Руденко П. На Украине // Вольный труд. – 1919. – № 7/8, № 9/10.

№ 1

Гуляйпольский набат. – 1919. – 13 квітня

ПИСЬМО ИЗ ТЮРЬМЫ

(по поводу разгона секретариата конфедерации “Набат”)

...Нас привели в Чрезвычайку, где какие-то просто мальчишки, издевались над нами так, как никогда не позволял себе царский жандарм. Записавши наши И.О., отправили в подвал. В общем нас оказалось 26 человек, загнанных, как скотина, в такую темную, сырую конуру, в которую буржуазия не загнала бы и собаку.

После допроса в 1 час ночи (в Николаевское время в такую пору политических вешали и расстреливали), нас отправили в тюрьму.

А теперь я вас комиссары спрашиваю: – Где вы были, когда здесь на Украине реакция бушевала во всю, когда лились реками слезы и кровь невинных, голодных крестьян и рабочих, когда их зверским образом секли, бросали в тюрьмы и расстреливали?

Где вы были, когда по всей Украине царило насилие, рабство и произвол, когда немецко-австрийские плетка, шомпол и штык по распоряжению наших узурпаторов ненасытных кровожадных волков разгуливали по спинам крестьян. Когда беззащитное крестьянство и рабочие, истекая кровью под игом Скоропадщины, вопили и простирали руки о помощи?

Где были вы, когда чаша великого горя переполнилась и крестьянство с голыми руками возстало против целых германских и гайдамацких полков и т.о. прокладывало путь по тернистой пустыне к жизни свободной, поливая его кровью и потом, и усыпая его костями дорогих товарищей, беззаветно принесших свои молодые жизни на алтарь социальной революции?

Ответьте, господа комиссары!

П.Могила

№ 2

Набат. – 1919. – 23 червня

Воззвание

За дело!.. Слышите, за дело!
Довольно ползать у властей.
Долой опеку, жизнь созрела.
Гнет нужно снять – он враг людей...
Толпе голодной и усталой
Довольно врать – пора ей дать
Свободу жизни – одичалой
Народ стал цепи вновь ковать.
К тому ж и ты, мой брат Украины,
Идешь не думая о том,
Что весны первой ранний гром
Уж прогремел, уж жизни тайны
Зовут тебя, тебя... , всех нас...
Чего же ждать? – неволи новой
Долой весь бред – и в добрый час,
К жизни свободной и здоровой.

Батько Махно

№ 3
Набат. – 1919. – 7 июня

ПОВСТАНЧЕСТВО И БОЛЬШЕВИЗМ

...Большевики боролись за захват государственной власти. Они добились этой власти. Тем и кончилась их революция. Что изменилось в жизни трудящихся? Ничего. Приступил ли сам народ к переустройству своей жизни? Нет. Его не допустила до этого новая власть – большевики, взявшиеся сами за народ устраивать его жизнь. И в результате мы видим, что народ остался народом, а правительство – правительством, с той лишь разницей, что теперишнее правительство втянуло в преступную политику часть рабочих и пару крестьян. И на том основании называет себя рабоче-крестьянским.

Революция сменила только начальство стоящее над народом.

А.Соколов

№ 4
Вольный Бердянск. – 1919. – 21 жовтня

...Для занятия города были посланы части 2-го Азовского корпуса во главе с командиром т. Вдовиченко... В полночь на 12 октября наши части подошли к Бердянску версты на две, но неприятель открыл по ним ураганный артиллерийский, пулеметный и ружейный огонь, ввиду чего Новоспасовский полк окопался и утром, около пяти часов, вместе с другими частями и во главе с командиром тов. Гончаренко, занял город.

Деникинские банды пытались... спастись, но нашим пулеметным огнем они почти все были уничтожены. В городе и окрестностях нами было изрублено около 600 офицеров и сдались 900 чел. мобилизованных...

По вступлении наших частей в город немедленно были освобождены заключенные из тюрем, но, к великому огорчению, палачи успели до нашего прихода совершить тяжкое злодейство и в последнюю ночь расстрелять 200 заключенных.

До чего велик был энтузиазм повстанцев при взятии города, показывает тот факт, что сестра милосердия Новоспасовского полка тов. Митранова, находясь все время в передовой цепи и будучи ранена, не отставала и с громким криком “вперед” приближалась к городу, пока не была вторично ранена, но и тогда без посторонней помощи вошла в город.

Так бороться и умирать за революцию могут лишь вольные повстанцы и подлинные дети труда. И взятие Бердянска останется одной из самых красивых страниц в истории революционной повстанческой борьбы махновцев...

№ 5
Путь к свободе. – 1919. – 15 жовтня

ПРИКАЗ №11
по гарнизону гор. Екатеринослава и его окрестностей

Списки обложенных лиц, доставленные мне управой, будут переданы в контрразведку повстанческой армии для принятия самых репрессивных мер по розыску контрибуции. Лица, отказывающиеся от внесения контрибуции, будут без разбора расстреляны в 24-х часовой строк.

Нач. гарнизона Лашкевич

№ 6
Путь к свободе. – 1919. – 15 жовтня

ОБРАЩЕНИЕ К ЖИТЕЛЯМ гор. ЕКАТЕРИНОСЛАВА

...Я обращаюсь к вам с вопросом. Присмотрелись ли вы к нам, махновцам, борцам за свободу? Чего это они копошатся, неустанно бьются, шатаются со своим Батьком, чуть ли не по всей России, порой цинично не щадя ничего святого, грабят, с легкой душой рубят своих противников?...

Мы, махновцы, – те, кто не может мириться с насилием человека над человеком. Мы те, кто решили жить независимой свободной жизнью или умереть. Мы бьемся за безвластие, за уничтожение насилия. Цель наша святая...

На арену борьбы выступил проснувшийся, познавший свою силу и свое достоинство народ – не вы, малодушные обыватели, свыкшиеся с рабством и почти полюбившие свое ярмо, а гордые сыны трудящегося люда. Долой мелкие интересы о забранных сапогах и выпитом молоке!... (Просто) когда махновцы входят в город, магазины нужно запирать и на ночь плотно закрывать двери и ставни частных квартир.

Махновець

№ 7

Шлях до волі. – 1919. – 26 листопада

КАТЕРИНОСЛАВ, 26 ЛИСТОПАДУ

Гримлять гармати, вистукують кулемети...

І це все тут під боком, на тому березі Дніпра.

Револуційний нарід сміливо повстав за краще майбутнє і скидає з себе ланцюги денікінської “Єдиної-Неділимої”...

Історичні події відбуваються нині у Катеринославі. Щось значніше за Паризьку комуну, щось велетенське та грізне. Є краса невимовна у боротьбі, є насолода у бойовищу. Він був собі ще вчора жалкий раб, але сьогодні вже став вільним лицарем волі, борцем за долю своїх братів і над головою у нього має прапор визволення.

Визволення мусить бути повним, вичерпуючим.

Воля політична, економічна, національна, воля особистості... Воля без жодних обмежень!

Вступ війська батька Махна до Катеринославу дав всім творчим революційним і культурним силам велику можливість розгорнутися якомога ширше, але чомусь то не всі хочуть використати цю можливість. Наприклад – українські культурні діячі... Де вони? Що вони поробляють? Де їх любов до рідного народу і цілковита відданість справі, про що вони так гаряче доводили завше? Чи вони може соромляться мозолястих рух махновця і чекають на ще якесь “визволення”, більш “делікатне”?

Українські інтелігенти мусять негайно ж стати до роботи і залишити своє кволе і нікчемне бідкання та скарги на долю. І коли вони цього не зроблять – хай не претендують тоді на будь-яку ролю у визвольному русі і хай пам’ятають, що нарід зроду не пробачить їх каїнової поведінки.

Українському працюючому людові потрібні українська газета і книжка, школа, лекція, вистави...

І на це все він чекає від тебе, український інтелігент!

Вилазь же, голубе, на світ білий, облиш своє боязливе животіння і прикладом власної праці доведи народові, що слово твоє не є далеким від діла.

№ 8

Шлях до волі. – 1919. – 26 листопада

О, схаменись,
Людством проклятий, Бог війни!
Вже піднялись
Від сліз річки, мов в дні весни.

Весь світ в крові
І трупом вкрита вся земля.
Нема любови –
Лишь смерть невпинно скрізь гуля.
О, перестань,
Ти, грізний Бог п'їтьми,
Збирати дань
Страшну, криваву між людьми.
Коли людей
Тобі не жаль, хоч би жалів
Сиріт, дітей
І їх нещасних матерів...
Поглянь на них:
Їх батько десь в землі лежить,
А їх самих
Ти хочеш з голоду вморить.
Все їх добро,
Цей вислід праці тяжких літ
З вогнем пішло
Твоїм жерцям кривавим вслід.
Пустелі скрізь,
Де села пишно так цвіли,
З крові та сліз
Річки повсюду протекли.
Хоч не дивись на світ –
Кругом лиш страшні сни.
О, схаменись,
Людством проклятий, Бог війни!

Капельгородський

№ 9

Шлях до волі. – 1919. – 27 листопада

ЧОГО ПРАГНУТЬ ПОВСТАНЦІ-МАХНОВЦІ?

Про владу та про радянський лад

Товариші селяне, робітники й робітницї!

Товариші повстанці, червоно-армійці та мирне трудове населення!

На протязі майже двох з половиною років ви були свідками й причасниками величезних подій, яких коли-небудь зазнала історія людскости.

Ви бачили, як хиже царство капіталу та влади (в Росії самодержавної, а по інших країнах буржуазної), привело до шаленої всесвітньої бойні, яка багату квітучу землю знівечила й надала їй вигляд пустелі, зрошеної річками крові та сліз. Ви бачили всесвітню війну 20-го віку. Ви бачили далі, як працюючі маси Росії, Германії, Австро-Угорщини та інших країн піднялись на рішучу боротьбу проти цього шаленства та жаху.

Ви бачили початок великої всесвітньої революції, яка ще не скінчена й скінчиться тільки тоді, коли пануванню капіталу, влади, насилля й неправди буде покладено кінець.

Ви бачили як Велика революція своїми першими могутніми ударами розчистила шлях визволення працюючих всього світу від головних перепопн: від царського самодержавія Росії та від імператорського кулака Германії. Ви бачили перші успіхи Великої Революції.

Ви бачили далі, як різні політичні партії в Росії, кожна по своєму розуміючи революцію, кожна силкуючись кріпко заволодіть політичною владою в державі та знищити всі інші партії, почали поміж собою боротьбу й втягнули в цю боротьбу працюючі маси. Ви бачили боротьбу політичних партій за державну владу й тимчасові успіхи декотрих з них. Ви бачили далі, як одна з цих партій, сама крайня партія соціал-демократів-більшовиків (або комуністів), – перемогла всі інші партії й заволоділа політичною державною владою. Ви бачили, як ця партія, беручись й своїх супротивників, обіцяла при допомозі нової влади вести працюючих до нової перемоги, до царства правдивого й розумного устрою, до царства волі й рівності, до царства соціалізму.

Така, як бачите самі, дійсна, остання правда, яка зараз доведена самим життям, самою революцією...

Треба напружити всі сили, щоб вирятувати революцію з безпорадного стану, допомогти рушити їй знову вперед й вивести на рівний шлях, бо інакше все загине.

Є тільки один спосіб зробити це. Необхідно відцуратись від всякої влади й братись за будівництво нового життя на підставі вільної, безвладної (а не владної), безпартійної, економічної (а не політичної), об'єднуючої з низу (а не зверху) організації працюючих, робітників та селян.

Як це зробити? Як улаштувати життя без влади?

Товариші! Адже ж ви самі відповіли всьому світу на це питання ще в березні 1917 р. Ви утворили тоді величезну сіть ваших трудових організацій: професійні спілки, фабричні й заводські комітети, сільські організації, армейські організації, нарешті, саме головне – ради.

Ви висунули ці організації, запевне, як безпартійні трудові організації ділового й правдивого устрою й вільного життя.

Політична партія комуністів-більшовиків своєю боротьбою за владу збила ці організації з вірного шляху, скалічила, зіпсувала їх, врешті-решт, згубила їх у корню. Партія підмінила вільну економічну організацію цих партій, безсилою працею своєї партії й своїх державних урядовців. Тепер в тому районі, котрий ми, повстанці, визволили від усякої політичної влади, – ви, вільні селяне й робітники сел та міст, повинні зараз же, під нашою охороною, утворити ваші вільні організації, взятись до вільної праці, по улагодженню вашого нового життя. У визволенім з-під влади місті (городі) більша робітнича організація (наприклад, рада професійних спілок) повинна негайно взяти на себе ініціативу (почин) в ділі скликання великої наради, (Конференції) для скорійшого обговорення й вирішення ряду найпекучіших питань.

В склад конференції вийдуть: 1) представники від усіх без винятку робітничих організацій й підприємств (спілок, фабрик, заводів, майстерень, млинів, ріжних установ та інші); 2) представники від залізничників, від трамвайних робітників, від пошти й телеграфу і т. інш.; 3) представники від селян по змозі більш широкого району; 4) представники від повстанчеських частин.

Конференція має вирішити в першу чергу слідуєчі питання: 1) Як організувати оборону міста й забезпечити спокій населенню? 2) Як взятись за організацію регулярного розкладання маючихся в місті, в сей час, продуктів загальної й першої потреби? 3) Які речі та в якому числі можуть бути зараз направлені в село? Які продукти та в якому числі можуть зараз направлені з села в місто? Яка обмінна одиниця повинна бути встановлена? Як організувати регулярні зносини з селом і налагодити регулярний обмін продуктів поміж робітничими й селянськими організаціями? 4) Виробництво яких самих потрібних речей може бути в місті зараз же забезпечено й продовжено? 5) Що необхідно для налагоджування припинених галузів виробництва та як добути необхідне? 6) Організація ріжного роду мійської праці; 7) Фінансове питання й т. ін.

Вирішуючи всі ці головні питання, Конференція буде, безумовно, зразу організувати все необхідне для здійснення своїх вирішень: налагоджувати зв'язки, доручати дільним людям встановлювати необхідні технічні установи й інше.

Спільна праця робітників, селян, залізничників та повстанців без сумніву дасть всім їм змогу зговоритись й приступити до живої продуктивної праці.

Всі чесні соціалісти й інші особи без розбору партій можуть: 1) Помогти робітникам і селянам у вирішенню цих питань, поскільки робітники й селяне будуть потребувати їх допомоги й поради; 2) Вести ідейну культурно-просвітню працю, видавати часописи, брошури й інше, організувати лекції, бесіди і ин. Для всього цього соціалістам не треба захвачувати політичну владу, котра, як завше, зіпсувала-б все діло.

З часом Конференція перетвориться в ділову економічну Раду робітничих та селянських організацій. Рада буде природним об'єднанням всіх робітничих та сільських організацій, виконуючих, як і Рада, волю загальних зібрань, сходів, нарад, з'їздів.

Для всієї цієї праці та її дальнішого розвитку нема ніякої необхідності в політичній владі.

Товариші повстанці повинні твердо пам'ятати, що їх завдання – охороняти й захищати існування й діяльність всіх цих робітничих й селянських організацій від усяких замірів та нападків з боку буржуазії, контр-революції і якої-б то не було влади.

Захист робітничо-селянського діла – єдине справжнє завдання військових (повстанських) сил. Представники від повстанців повинні бувати на всіх засіданнях Конференції та Ради. Праця повинна бути спільною, приязною.

Повстанці повинні бути на сторожі проти погромної агітації, проти пияцтва, хуліганства, грабіжництва. Коли в місті почнеться така організаційна праця, то мешканці міста (города) будуть спокійними й потрохи самі візьмуться допомагати робітничим та селянським організаціям налагоджувати життя в районі.

В майбутньому само-собою виросте завдання об'єднання цього району з іншими визволеними районами, містами й селами. Встановляться регулярні зносини, налагодиться товарний зв'язок...

Ось так в коротких рисах уявляють собі махновці дійсним совітський робітничо-селянський устрій без влади. Організація господарського, загального й культурного життя без партій та без державної політичної влади, а лише при допомозі природно об'єднуючихся знизу робітничо-селянських організацій та Рад, – такий, товариші, перший та головний пункт махновського програму.

№ 10

Шлях до волі. – 1919. – 27 листопада

“1654”

Під жовто-блакитним прапором розбивали колись люди-людей... Розбиваємо й ми зараз під червоним⁶. Та не в прапорах річ. Річ у тім, що на прапорі написано в того, хто йде на нас зараз.

Наше гасло: смерть всім павукам, гнобителям! Смерть від бувших рабів! Рабів гетьмана Богдана Хмельницького та “високої руки” царя Олексія Михайловича.

Що робив один диктатор з другим диктатором “високої самодержавної руки” у 1654 році – за те ми не відповідаємо, бо вже вийшли з рабства та несвідомості кріпацьких часів.

А хто вчився історії у Соловйова, Іловайського та інших казньонних істориків і не хоче рахуватися з нами – “хто ми? чий сини? яких батьків?” – того ми відсилаємо до всевітньої історії народів. Бо вчити історії тих, хто не хоче її знати, ми не силуємо.

Братерське єднання з усіма народами всього світу – це неодмінна наша мета.

Поглибляти соціальну революцію у себе дома і духовно підтримувати всевітню революцію – це наша робота!

Старий революціонер

⁶ В загоні боротьбистів, що приєдналися до РПАУ(м), були червоні прапори.

ПРОТОКОЛ

Засідання Представників Революційно-Повстанчеської Армії України (Махнівців),
Всеукраїнського ревкому і Округемісаріату Боротьбистів

На засіданні були од Повстанчеської Армії Махнівців – Волін, Марин, Чубенко і Петренко, – од Всеукраїнського Ревкому Грудницький, Представник Центрального Комітету Української Комуністичної партії Лісовик і боємісар, керуючий лівобережною Україною, Матяш.

Голова: Волін. Секретарь: Марин.

Доклад члена Всеукраїнського Ревкому т. Грудницького:

Члени Всеукраїнського Ревкому послані останнім в Штаб Повстанчеської Армії Махнівців для вияснення і умови по трьом питанням: по політичному, військовому і по питанню культурної праці в районі, котрий зайняли Махнівці.

В стосунках аполітичних, Всеукраїнський Ревком, не визнаючи влади комуністів більшовиків і взагалі диктаторства якої б то не було політичної партії, стоять за диктатуру робітників та селян.

В стосунках військових, представники приймають повну підлеглисть Штабові Махнівської Армії в зайнятому нею районі. Військові частини т. Матяша увіходять, на правах самостійної одиниці в Повстанчеську Армію, оперативно підлягаючи її Головному Штабові.

По питанню культурно-просвітньому представники заявляють, що вони бажали б організувати культурну роботу Української Комуністичної партії і перш усього видання на українській мові своєї газети: “Шлях до волі”, котра буде держатися того ж безпартійного та революційного напрямку, якого держиться орган революційних повстанців України “Путь к свободе”.

Тов. Лісовик, представник Української Комуністичної партії, доповнює доклад т. Грудницького.

Мета наша – об’єднати усі повстанчеські отряди, котрі оперують на Україні. Ближчи всього до нас підходить позиція Махнівської Армії. Коли ми взнали де знаходиться Штаб Армії Махнівців, то негаючись приїхали сюди і надіялися об’єднатися з вами для очищення від контр-революції лівобережної і правобережної України. Сепаратні вчинки ми рахуємо шкідливими. Необхідне об’єднання військово і культурне.

Тов. Матяш, командір повстанчеських отрядів, котрі знаходяться в підлеглисті Центрального Комітету Боротьбистів, заявляє:

Ми лічимо Батька Махна командуючим, як на лівому так і на правому березі Дніпра, усіма повстанчеськими силами в тім числі й нашими. Оперативні прикази Штабу Революційних Повстанців-Махновців будуть для наших частин такими ж обов’язковими, як і для перших частин Махнівської Армії. У відповідальній згоді з цим, ми маємо намір прислати свого представника в Штаб Армії Батька Махна.

Тов. Чубенко од Штаба Батька Махна заявляє:

Повстанчеська згода, досягнена по докладові т. Грудницького, може мати тільки тимчасове значення. Загальну ж політичну позицію можуть ухвалити лише повстанчеський та робітничо-селянський з’їзди.

Тов. Волін заявляє:

Відносно газети “Шлях до волі” технічні засоби (папер, друкарня) будуть дані негайно. Що ж торкається грошових засобів, то члени відділу і військового командування обговорять це питання самостійно.

Приймається постанова: питання про “Шлях до Волі” обговорити окремо ще раз членам культурного відділу Армії з представниками Всеукраїнського Ревкому. – Голова

Волин. Секретарь Марин. Член Всеукр. Ревкому О.Грудницький. Округемісар О.Лісовик. Бойемісар К.Матяш.

№ 12

Шлях до волі. – 1919. – 27 листопада

**ВІДОЗВА БАТЬКА МАХНА ДО ХВОРИХ ПОВСТАНЦІВ,
ЩО ПРОБУВАЮТЬ В ШПИТАЛЯХ**

Товариші повстанці, пробуваючі в шпиталях! До мене дійшли сумні відомости, про ганебне поводження деяких з ви. З шпиталів, в яких всі користуетесь лікарською допомогою, видужуючими і виходячими товаришами часто береться в власне користування шпитальне майно і вже більш не повертається назад. Як на особистий приклад покажу на шпиталь ч.29, з якого видужуючими товаришами були занесені киреї (халати) і валянки в неозначеній кількості.

Товариші! Аджеж шпиталі і майно останніх обслуговують не окремих осіб із нас, а всю революційну повстанчеську армію цілком...

Якщо кожний з вас буде тягнути за собою шпитальне майно, то шпиталі врешті стануть оскільки порожніми, що в них не можна буде посилать на видужання хворих товаришів, а хіба тільки коней на стійло.

Таким чином виникає те, що кожний, забираючий з собою шпитальне майно, забирає його в своїх же товаришів, одбираючи цим у їх можливість нормального лікування.

Сором і ганьба тим товаришам, які дозволяють це собі чинити! Я пропоную самим товаришам, які пробувають в шпиталях на видужанні, самим стежить суворо за тим, щоби подібні з'явища ні в яким разі не могли чинитися. І осіб, помічених в ганебних вчинках розтаскування шпитального майна, препроводжувати для дослідження справи до моїх особистих значкових (ад'ютантів) – т.т. Чубенка й Василевського. З свого боку оголошую, що вживу всіх заходів, аби видужуючі й не маючи одежі товариші одержували все необхідне ім зараз же по виході з шпиталю.

Другим сумним фактом в лазаретному житті є грубе відношення де яких товаришів до медичного персоналу і лазаретної прислуги.

Пам'ятайте, товариші повстанці, що серед інтелігенції ми мало зустрічаємо друзів для себе. Тим паче ми повинні цінити увагу і послуги деяких лікарів і решти медичного персоналу, котрі обслуговують ваші потреби в вашому тяжкому становищі при тих чи інших хворобах.

Пропоную всім товаришам повстанцям триматись самого ввічливого, звичайного для революціонера, відношення з лікарями, їх помічниками й рештою медичного персоналу.

Командуючий революційною повстанчеською армією України (махновців)

Батько Махно

№ 13

Шлях до волі. – 1919. – 27 листопада

**Перші Катеринославські Вечірні Курси
РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ**

Правління курсів запрошує всіх учнів з'явитися сьогодні у четвер 27 листопаду рівно о 3 год. вдень до помешкання курсів: Больнична, 22.

З 2 грудня нов. ст. при Інституті: проспект; ріг Московської, ч.1.

“ПОЛІГЛОТ”

Організуються загально приступні курси лекцій по: 1) Історії Культури (лектор Л.Н.Пирманов), 2) Історії Мистецтва (лектор В.В.Коренев), кожен курс розраховано на 18 лекцій. Зайняття від 2¹/₂ до 4 год. вдень. Платня за один курс 100 карб., а за два – 175 карб. Запись ведеться в канцелярії від 12 до 2 год. вдень.

№ 14

Шлях до волі. – 1919. – 26 листопада

ВІДОЗВА КОМІСІЇ ПО СКЛИКАННЮ РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ З’ІЗДІВ

Товариші робітники та селяне!

До вас, що скинули ярмо білогвардійщини, до вас, будівничих нового, ясного, вільного життя, звертаємося ми, комісія по скликанню робітниче-селянських з’їздів, з гарячим закликком.

Працюючий люд! Могутнім ударом свого революційного повстанського війська (махновців) до щенту ти розбиваєш золотопогонну наволоч. Не стерпіла вільна душа селянина та робітника знущання над своєю “святая святих” – над його волею. Прокинувся працюючий, випростуючи свої могутні руки, і щент розлетілась нікчемна купка денікінської наволочи. Смертельно поранено ворога працюючих, його звалено, але ж він все ще живе, все мріє, все намагається зорганізувати розбиті, нікчемні недобитки золотопогонників, він мріє знову затягнути робітництво та селянство в свою смертельну петлю...

Браття селяни та робітники!

Треба раз назавжди доконати свого одвічного ворога – буржуазію. Треба, аби ця боротьба була остання між Працею та Капіталом, необхідно одностайно та організовано довести цю останню боротьбу до кінця. Як-що не зробимо цього – ми загинемо. Армія повстанців мужньо бореться на всіх фронтах, але армія без тилу – ніщо. Армія це голова, а тил – тулуб одного тіла революції. Задля того ж аби голова була здоровою – потрібно мати здоровим і тулуба. Немає страху у тих, хто бореться спільно, організовано. Тил повстанської армії – це всі працюючі маси. Щоб же повстанська армія докінчила як найшвидше свою справу, потрібно організувати ці маси. В планомірності та організаційності працюючих – ось де полягає запорука кінчної перемоги. Хто ж буде організовувати ці маси, хто буде закликати їх до самодіяльності? Ніхто крім вас самих, позаяк справа визволення від рабства – єсть справа самих працюючих. Ваші народні ради негайно повинні братись за скликання робітниче-селянських з’їздів (волосних, районних і т.п.) і на цих з’їздах ви, самі вирішайте свою долю, саме розв’яжуть свої найпекучіші господарські питання, саме куйте своє власне щастя. Час не жде і гаятись – найтяжчий злочин. Боротьба, уперта й остання боротьба іде не на життя, а на смерть і надходить уже та врочиста година, коли здійсняться всі заповідні мрії працюючих про вільне, ясне, братерське життя. Організуйтеся! В єднанні працюючих – сила.

Всі ваші рішення, постанови та резолюції надсилайте до комісії по скликанню робітниче-селянських з’їздів обрану на окружному робітниче-селянському з’їздові в м. Олександрівську (28 жовтня – 2 грудня 1919 р.).

КОМІСІЯ ПО СКЛИКАННЮ РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ З’ІЗДІВ.

Адреса: Реввоєнсовіт, Проспект, № 107, комісія по скликанню з’їздів.

№ 15

Шлях до волі. – 1919. – 4 грудня

Всім – кому справді потрібна і дорога українська культура, жива народна мова, пісня, театр і хто дійсно хоче дбати про “найменшого брата”

до всіх тих

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ УКРАЇНСЬКЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЕ
ТОВАРИСТВО ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКО

Звертається з закликом, а саме: членів і співчуваючих завданням товариства прохає
прибути на

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ ТОВАРИСТВА

у неділю 7(24) грудня (декабря), котрі розпочнуться о 10 годині ранку. Прохання не
спізнатися. Адреса: Катериновський Проспект, б. 97, другий поверх.

Секретаріат

№ 16

Шлях до волі. – 1919. – 6 грудня

ШКОЛА Й ЖИТТЯ

Одна з головних підвалин культурного життя всякого народу є школа. Історія свідчить нам, що всі народи (звичайно, я розумію культурні) всяк час звертали велику увагу на освіту, де школу удалось поставити на більш-менш певний шлях, там життя значно покращало.

Були всякі школи й у нас в Росії та на Україні, але що то були за школи, дай Боже й не згадувать! Від цих шкіл життя наше не тільки не кращало, а навпаки гіршало. Чому ж то так? Адже ж ми знаємо, що й у нас багато точилося балачок про школу, багато писалося про освіту, реформували школи, а нічого з цього не вийшло. Ось зараз я хочу, оскільки зможу, дати відповідь на це болюче питання.

Перша величезна хиба, яку робили всі наші шкільні реформатори, що всі вони домагалися, аби життя йшло вслід за школою, а не школа за життям, кумедні люди, хотіли життя пристосувати до школи. Друга хиба це та, що шкіл було дуже мало, так що всі бажаючі шкільної освіти не мали змоги потрапити до школи, і мабуть відсотків п'ятдесят зоставалися поза школою. Третя хиба та, що навчання по школах провадилось так, що бідолаги-учні, що поскінчали школи все своє життя тільки ляяли школу, позаяк вона їх не навчила, а покалічила. Четверта хиба: на школу впливали не ті, хто був зацікавлений нею, і не ті, котрі працювали в школі, котрі поклали все своє життя, всю свою душу в школу, а ті, котрим було байдуже й до школи й до всього іншого, тільки-б їм було добре. Нарешті остання хиба – це страшенно пригнічене становище учителів.

Тепер розглянемо докладно всі ці хиби і скажемо, яку ж школу вимагає вільне життя. Хто хоч трохи цікавився школою, той добре знає, в якому напрямку були всі шкільні реформи, а саме: заводили “садоводство, огородничество, шелководство”, далі “ручної труд”, далі “шагистику, консервірованіє плодів”, нарешті “потешних і сокольську гимнастику”. Всі ці реформи були нікчемні, позаяк, з одного боку, вони заводились якось між іншим, аби можна було “вислужитись” або “сделать карьеру”, тому всі на них і дивились, як на нікому не потрібні панські іграшки; з другого – ці іграшки вимагали багато грошей, мучили бідолашних учнів, а толку з цього не було.

Коли народ визнав сам, яке значіння в житті має школа, тоді сила дітей посунула до школи, але тут же зараз виникла величезна перешкода, не вистачало шкіл для всіх бажаючих шкільної освіти; на все грошей вистачало, тільки не на школи; крім того для селян та “кухаркіних дітей” були тільки початкові школи, до середніх шкіл їм було зась. Взагалі на освіту так званого простого народу дивились, як на “необходимое зло” тому й казали, що їм годі й початкової освіти.

А навчання по всіх школах провадилось так, що бодай би його й не згадувать! За увесь час навчання звертали увагу, головним чином, на літеру “Б”... та дивились на те, аби учні вміли “рассказывать прочитанное”, а чи розуміє учень те, що розказує, – хто його знає! А задачі які давали?! – для чого тільки і кому потрібно було так мордувати дітей, знущатися над бідолашними?! Історія, якої вчили дітей, це була байка, а не історія; вчили географію, а ніколи не бачили того, про що вчили. Скінчить хлоп'я школу, одержить свідоцтво, а через тиждень вже нічого й не знає й не пам'ятає: знову

такий розумний, як і до школи був, і нема в нього ніякої любови до школи і самонавчання. Школа тільки покалічила його бідолагу.

Тутешній

№ 17

Шлях до волі. – 1919. – 7 грудня.

ДО ВСЕГО ПРАЦЮЮЧОГО ЛЮДУ УКРАЇНИ

Браття працюючі України! Будьте на сторожі від провокації. Серед Вас шмигають сотні й тисячі провокаторів і від Денікіна, і від соціал-демократів “комуністів”, і від панів буржуазного царства Петлюри, що всіми правдами і неправдами намагаються використати ваш здоровий робоче-селянський визвольний рух задля інтересів партійності, задля своїх інтересів.

Будьте на сторожі! Пильнуйте за правильним розвитком вашого руху. Тільки ви, селяне та робітники, та ще ті з борців трудової інтелігенції, що йшли з нами укупі за наші інтереси, зможете закріпити наші здобутки, без партій та окремих чужаків диктаторів цих партій, котрі на протязі всієї історії революційних рухів більше дбали про партійні інтереси, та менше про інтереси загалу, народу; котрі й надалі не зрікаються цих злочинних та шкідливих звичок. А через це будьте на сторожі що-до партій, нещадні до Денікіна та його війська, котре несе загибель революції та жах життю робоче-селянського люду.

Голосно заявіть всім і кожному, хто наслідують порушувать вашу справжню волю, котру ви безпосередньо вашими власними руками почали вже кувати, яку ви й викуєте; але яка, як тільки ви піймаєтесь на гачка тих чи інших політичних партій та їх шахрайській політиці, роз’єднучої вас на декілько груп, партій та течій, – може бути попрана, оганьблена, розтоптана катами краю, на чолі яких стоять справа Денікін та Шкуро та решта контрреволюційної наволочи, зліва всенародні убивці й зрадники революції Троцький, Петлюра та їх нікчемні приплічники, що до цього часу дурять себе й нарід.

Вірте, брати працюючу, що торжество вашої волі й права там, де ваша перемога, а перемога там, де ваша безпосередня участь в борні за неї. Ось до чого ми, повстанці-махновці, кличемо вас, працююче України: встаньте все, як один, до зброї! В кого немає зброї, виходьте з косами, вилами й граблями, ставайте в ряди повстанців.

Продиктуйте перед усіма голосно свою волю й право на справжню волю й рівність.

Заявіть всьому світові, що ви повстали ЗА СПРАВЖНІЙ СОВІТСЬКИЙ ЛАД НА УКРАЇНІ, без втручання будь-яких партій з їх добровільними комісародержавними інституціями влади.

Нехай світ почує про ваші прагнення й не допускає ніяких узурпаторів влади втручатися в революційні справи України.

Нехай знає весь світ, що ви, селяне й робітники України, визволяєте себе від усякого рабства і цим самим несете йому світ та волю, яку він повинен підхопити й закріпити у себе та перекинути в інші держави.

Нехай живе наша спільна віра в перемогу! Нехай живе соціальна Революція!

Нехай живе справжній совітський лад!

Командуюч. армією БАТЬКО МАХНО

№ 18

Вольний повстанец. – 1920. – 11 серпня (№ 44)

**ОПЕРАТИВНЫЕ СВОДКИ ШТАБА РЕВОЛЮЦИОННО-ПОВСТАНЧЕСКОЙ
АРМИИ УКРАИНЫ (МАХНОВЦЕВ)**

С 20 мая по 10 июля 1920 г., делая рейд с Гуляй-Польского района в Полтавскую и Харьковскую губернии, проходили в боевом порядке следующие села и пути железной дороги: Елизаветовку – с. Селидовку – переезд линии железной дороги 2-й Екатеринославской у ст. Желтая – Гришино – с. Гродовку – с. Николаевку – с. Михайловку – с. Александровку – переезд Южной железной дороги севернее Павлограда у ст. Самойловка – с. Ханделевка – с. Знаменка, что в 15 верстах восточнее города Новомосковка – с. Михайловка – переезд Южной железной дороги г. Павлограда на ст. Зайцево – с. Александровка – переезд 2-й Екатеринославской железной дороги у ст. Гайчур и местечко Гуляй-Поле.

Итого расстояние в 1200 верст.

С 10 июля решено сделать второй рейд, который прошел следующими селами и городами Екатеринославской, Харьковской и Полтавской губерний: Гуляй-Поле – с. Большая Янисоль – с. Екатериновка – с. Марьевка – переезд 2-й Екатеринославской железной дороги у ст. Очеретино – с. Николаевка – с. Михайловка – переезд линии железной дороги в 18 верстах западнее гор. Славянска у ст. Шидловка – с. Доменькое – гор. Изюм – с. Протопоповка – с. Михайловка – переезд линии железной дороги у ст. Карловка – с. Михайловка – местечко Нехвороща – местечко Царичанка – по берегу Днепра села Орлик, Кишанка, Переволочное и с. Солошино, и севернее Днепра с. Кобылячек – переезд линии железной дороги у ст. Потоки в 20 верстах восточнее Кременчука – мест. Манжалая – мест. Белоцерковка – переезд линии железной дороги у ст. Ярьески – мест. Шишаки – с. Дейкаловка и г. Зеньков.

Итого расстояния 1520 верст.

За все время рейдов и пребывания в Екатеринославской губернии от 20 мая до 9 августа 1920 г. нами в бою взяты целиком в плен следующие красные части:

- 1) 323 батальон;
- 2) эскадрон 6-го Кавалерийского полка Червоного казачества;
- 3) 522 стрелковый пехотный полк;
- 4) 1-й ударный батальон;
- 5) 429 батальон ВОХР;
- 6) 430 батальон ВОХР;
- 7) батальон 7 трудового полка с обозом;
- 8) маневренный отряд тыла 14 армии;
- 9) запасной батальон 14 армии и много других мелких частей.

Итого: 13 400 чел.

В бою разбиты следующие части красных:

- 1) 3-й латышский запасной батальон;
- 2) 233 батальон ВОХР;
- 3) Чаплинская группа;
- 4) 520 пехотный стрелковый полк;
- 5) 521 пехотный стрелковый полк;
- 6) 5, 6, 8 отряды;
- 7) запасной батальон Изюмского гарнизона;
- 8) 173 Орловский батальон и много других красных частей.

Итого: 26 – 30 000 штыков.

В бою с нами красные потеряли убитыми до 2000 чел., большинство из них комсостав и коммунисты. В бою нами взято 5 орудий, 2300 снарядов, 93 пулемета, 2400000 патронов, 3600 винтовок, 25000 комплектов шаровар и шинелей, 25000 белья, обоз 46 дивизии, парк 3-го артиллерийского дивизиона, лазарет 13 армии и много другой военной добычи.

При переходе линии железной дороги разрушали как мосты, так и линии железной дороги.

Был взят один аэроплан и пароход “Надежда”, которые были сожжены. При переходе линии всегда имелся бой с бронепоездами, из которых два бронепоезда подбиты нашей артиллерии.

№ 19

Голос махновца. – 1920. – 15 листопада

УСЕРДНО НЕ ПО РАЗУМУ

Известно, что с момента господства коммунистической партии, революционная критика исчезла. Ее место заняла государственная печать, которая не разбираясь в средствах давила противные государственному коммунизму течения, обзывая их контрреволюционными, кулацкими или какими-либо еще. Это особенно отразилось в борьбе коммунистической печати с махновским движением ...

Сейчас между повстанцами-махновцами и Советским правительством заключено военно-политическое соглашение, казалось бы прежняя дикая травля должна бы уступить место более спокойному изучению основ и особенностей махновского движения. Но нет. Травля идет в прежнем духе. Даже такие органы как главный комиссариат по военным делам, под видом беспристрастия говорит прежним языком о махновщине. Отдельные же лица договариваются до невероятных, позорных даже для государственной печати нелепостей.

Возьмем статью “Махновщина”, написанную в “Известиях В.Ц.И.К. Советов” от 19 октября 1920 г.* Статья написанная неким П.Подашевским. Указав на то что на Украине различные банды часто нападают на поезда с пассажирами, ...автор статьи заявляет что это и есть сама махновщина. Махно нет, но махновщина жива. И ужаснее всего то, что это зло расплодилось по всем деревням. Вся украинская деревня “омахновилась” и только тем и занимается, что стоит по ночам с ножом в руках на железных дорогах, перенимая поезда и пассажиров.

Махно с его повстанчеством – говорит автор статьи – с его идейной разнузданностью развратил местную деревню, растлил ее душу. Разбой стал нормальной жизнью, бытовым явлением. День-деньской местный мужичок деловито занимается своим хозяйством, пашет, косит, а ночью вместо того, чтобы спать, идет людей резать. Все до крайности просто, словно он сидит и галушки ест. Устроить крушение поезда, расстрелять десять пассажиров, это даже не преступление, это просто каждый ведет свое хозяйство по своему.

“Бей!” – вот лозунг украинского мужика – говорит дальше Подишевский. – Кого бить? Все равно: бей, кто не подвернется. Бей, потому что расходилась рука и опьяненная кровью мысль остановить ее не в силах...

Несомненно, это служит показателем крайнего политического и общественного падения, до которого доходят многие деятели советского государства, презирающие внутри себя дальнейшее развитие революции. Туда им и дорога.

Марин**

№ 20

Голос махновца. – 1920. – 15 листопада

Письмо печатников 2-й Советской типографии

“Братцы Махновцы.”

Покорнейше просим, что бы вы собрали общее собрание печатников г. Харькова и осветили нас о своей идее, мы сейчас находимся в самом жалком и закабаленном состоянии, как ни одни рабочие в городе.

* Тобто після підписання військово-політичної угоди махновців з радянським урядом України.

** Марин – псевдонім Аршинова.

SUMMARY

The review of the periodic editions of Makhno movement in 1918–1920 is offered. The attention is paid to the organization of publishing business under aegis of Makhno's Revolutionary Insurgent Army, ideological orientation of the editions, features of life and work of the anarchist pressmen.

О.Л. Тупиця

ІНСТИТУТ ВІДПОВІДАЧІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ У 1922–1924 РОКАХ: МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Часи національних визвольних змагань та початковий етап здійснення більшовиками нової економічної політики є досить складними і багатовимірними, що пояснюється надзвичайною гостротою взаємин між українським селянством, яке було тоді найбільшою за чисельністю верствою населення, і державною більшовицькою партією, лідери якої, за словами відомого дослідника радянської історії Роберта Конквеста, “наполягали на розгортанні в селах класової боротьби (якої фактично не було)”, оскільки мова йшла про прагнення держави запровадити свій всеосяжний контроль над виробниками хліба і його запасами в регіоні. Саме встановлення тотального контролю над селом та його жителями забезпечило комуністам остаточну перемогу.

У своїй боротьбі проти селянства більшовики на початку 1920-х років повсюди в Україні, в тому числі і на Катеринославщині, широко використовували такий репресивний захід, як інститут відповідачів, який був однією з дієвих форм ліквідації “куркульського бандитизму”, а саме так кваліфікували рух селянського опору своїй владі в Україні та інших радянських республіках лідери і апологети більшовизму. 20-ті роки минулого століття стали часом апробації тих репресивних методів управління суспільством, які за десять років потому широко використовувалися сталінською диктатурою.

Документи радянських органів, зокрема постійних (воєнних) нарад по боротьбі з бандитизмом, що зберігаються у фондах Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО), свідчать про досить широке використання інституту відповідачів у поєднанні з інститутами п'яти- та десятихатників у нашому краї.

Пропоновані увазі читачів документи виявлені у фондах: Ф.3371 (Повітова воєнна нарада при Катеринославському виконкомі Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів) та Ф.3373 (Павлоградська окружна воєнна нарада при Павлоградському окружному виконкомі Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів) ДАДО подаються мовою оригіналу зі збереженням їх мовних і стилістичних особливостей.

№ 1

1922 р., лютий. – Тимчасова інструкція про інститут відповідачів

1. В целях предупреждения выступления банд и прочей антисоветской работы отдельных лиц и групп в районах, где обширного бандитизма нет, но где по своему прошлому эти районы могут вновь стать неблагонадежными в отношении бандитизма, вместо круговой поруки и изъятия заложников вводятся институты ответчиков, каковой необходимо комбинировать с институтом пятихатников, выбирая из числа последнего элемента указанный в пункте 3 настоящей инструкции.

2. Каждый уезд, в зависимости от активности бандитизма, разбивается на соответственное количество районов, в коих и вводится институт ответчиков.